

Naar een volwaardige dekolonisering in Europa

De heropening van het AfricaMuseum is meer dan een culturele gebeurtenis van nationaal belang, ze markeert een wezenlijke stap in de manier waarop dit land met zijn koloniaal verleden omgaat. Weg is het tijdperk waarin met onversneden trots naar dat imperiale verleden werd gekeken, weg is ook het ongemakkelijke stilzwijgen over de controversiële aspecten ervan. Dit is een goed moment om terug te blikken én vooruit te kijken. We moeten niet alleen in het reine komen met een complex, lastig verleden, maar ook de bakens uitzetten voor de toekomst.

We komen overduidelijk uit een tijd waarin kolonies gepercipieerd werden als projecten waar naties trots op konden zijn en die verbonden waren met een glorieus verleden. De koloniale geschiedschrijving bezong de heldenmoed van ontdekkingsreizigers, bestuurders, missionarissen en ondernemers. Zij verheerlijkte the *'white man's burden'* en *'la mission civilisatrice'* – het werk van de blanken om de gekleurde medemens beschaving bij te brengen. De focus lag op de positieve effecten die met de Europese territoriale expansie gepaard gingen.

Vandaag realiseren we ons dat we al die tijd een extreem eenzijdig verhaal hebben verteld. De kijk die lokale bevolkingen op dat kolonisatieproces hadden werd vrijwel volledig verwaarloosd. Ook hadden we totaal geen aandacht voor het ambivalente karakter van de *'culturele vooruitgang'* die hen plotseling *'in de schoot werd geworpen'*. Onderwijs, gezondheidszorg, infrastructuur, allemaal goed en wel, maar we zwegen over de uitbuiting, de repressie, het racisme en het geweld die inherent waren verbonden met het koloniale bewind.

Het nieuwe AfricaMuseum wil niet langer een levend fossiel van laat-koloniale trots zijn waarvoor ik mij vaak schaamde, maar wel een plek waar een veel meer genuanceerde en kritische kijk op de koloniale ervaring aan bod komt. Daardoor krijgen we een rijker geschakeerd beeld van wat er in Centraal-Afrika gebeurde in het tijdperk van de koloniale expansie.

Maar het proces van dekolonisatie van het Westen is verre van voltooid. Meer zelfs, als je vaststelt dat gekleurde mensen in onze hedendaagse samenlevingen nog steeds structureel worden gediscrimineerd, dan lijkt het

Campagnebeeld van de tentoonstelling *Afterlives of Slavery* in het Tropenmuseum Amsterdam. Ontwerp: © Brian Elstak

wel alsof dat proces pas op gang is gekomen. Alsof we in Europa in 2018 niet anders handelen dan in Afrika in 1958. En dus moet dat proces van mentale dekolonisatie nog veel meer verbreed worden. Tegelijkertijd moet ons begrip ervan worden verdiept. Zo ver zijn we vandaag nog niet. En dus is de vraag, welke koers kiezen we voor de toekomst?

Ik geloof dat we moeten *proberen om uit te zoomen*. En dat proces kan in drie en een halve stap verlopen. Uitzoomen in de ruimte, in de tijd, uit onze bestaande denkschema's en uit een bepaalde toonzetting.

Laten we beginnen met de ruimte. *We moeten dekolonisatie niet langer zien als een louter nationaal proces*. Vandaag probeert België in het reine te komen met *zijn* koloniaal verleden in Congo. Frankrijk probeert hetzelfde te doen met Algerije. Het Verenigd Koninkrijk met India. Duitsland met Namibië. En Nederland met Indonesië. Dat is merkwaardig. Die al te enge focus doet andere koloniale projecten nagenoeg helemaal vergeten. Zo is bijvoorbeeld Burundi zo goed als verdwenen van de Belgische radar. Ook de talloze andere Afrikaanse kolonies van Frankrijk moeten het met veel minder aandacht stellen.

Frankrijks voormalige Aziatische kolonies zijn een blinde vlek geworden. En hetzelfde kan worden gezegd met betrekking tot Duitsland: geen mens lijkt nog te weten dat het land ook in Azië actief was. Om nog niet te spreken van het gigantische voormalige Britse Rijk dat vaak gereduceerd lijkt tot zijn grootste kolonie: India.

Het gaat er niet om dat deze andere territoria evenveel aandacht verdienen. Vanzelfsprekend verdienen zij dat! De ware uitdaging bestaat er echter in om het nationale referentiekader te overstijgen. Hoe kunnen we immers een beter begrip ontwikkelen van de koloniale geschiedenis in het algemeen, als elke historicus niet verder kijkt dan zijn of haar nationale blikveld. Anders gezegd, hoe kunnen we het Europese imperialisme begrijpen als ons referentiekader de individuele natiestaat blijft?

Zo ziet het plaatje van het postkoloniale bewustzijn in Europa er vandaag uit: niet meer dan een paar parallelle, verticale strepen tussen de vroegere metropolen en hun belangrijkste kolonie. Het lijkt wel een barcode, behalve dat niemand het hele plaatje scant. Daarom moeten we niet alleen focussen op onze nationale geschiedenis, maar ook trachten te begrijpen hoe in andere Europese landen de kolonisatie in zijn werk ging. Laten we (het perspectief van) de natiestaat overstijgen en ook de koloniale grenzen die door de natiestaten werden getrokken. We hebben dringend behoefte aan een transnationale benadering bij het bestuderen van de voormalige koloniale rijken.

Ik heb in de voorbije jaren bezoeken gebracht aan het British Museum in Londen, het Deutsches Historisches Museum in Berlijn, het Quai Branly-museum in Parijs en het Rijksmuseum in Amsterdam. Ik kijk er naar uit om nu ook het AfricaMuseum in Tervuren opnieuw te bezoeken. Al deze instellingen

hebben aanzienlijke inspanningen geleverd om een nieuw licht te werpen op het koloniale verleden, maar hun referentiekader is niet veranderd en is nationaal gebleven. Nergens in Europa heeft iemand de handschoen opgenomen om een Europees Museum van het Kolonialisme op te richten.

Dat is verbazingwekkend, want in voorgaande eeuwen was koloniale expansie bij uitstek een zaak van Europese landen zoals Spanje, Portugal, Italië, Frankrijk, België, Nederland en Duitsland. En als we even afstappen van de klassieke noord-zuidexpansie stellen we vast dat ook Oostenrijk, Rusland en Denemarken erbij betrokken waren. Hun territoriale expansie ging eerder in oost-westrichting, waarbij de eerste twee rijken vooral in Centraal-Europa en Eurazië grote stukken land annexeerden en Denemarken tot in Groenland oprukte.

Heimelijk kijk ik uit naar de dag dat een Europees Museum van het Kolonialisme de deuren opent, ergens in Europa, of zelfs in Afrika, of in Azië, of in Noord- of Zuid-Amerika. Want als we een AfricaMuseum in Tervuren uit de grond kunnen stampen, waarom dan ook geen Europees Koloniaal Museum in pakweg Kikwit?

Twee. We moeten niet alleen uitzoomen in de ruimte, maar ook in de tijd. *We moeten komaf maken met het westers exceptionalisme.* Wetenschappers hebben in voorgaande decennia zoveel inspanningen geleverd om de geschiedenis van het moderne kolonialisme te doorgronden, dat deze discipline een eigen leven is gaan leiden. Er zijn op dat vlak fantastische resultaten geboekt, maar door zo nadrukkelijk in te zoomen op het Europese imperialisme van de afgelopen paar eeuwen, hebben we de vergelijking met andere periodes van territoriale expansie in de geschiedenis verwaarloosd. We zijn daardoor geneigd

om de moderne koloniale geschiedenis als iets unieks te gaan beschouwen.

Wat zou het opleveren om het moderne kolonialisme te vergelijken met de Griekse kolonisatie (8e tot 3e eeuw v.C.), de uitbreidingspolitiek van het Romeinse of Chinese keizerrijk, of de periodes waarin Perzische, Arabische of Ottomaanse heersers territoria annexeerden? Dient men het westerse kolonialisme te beschouwen als een unieke onderneming of als een onderdeel van andere expansionistische bewegingen in de wereldgeschiedenis? Kunnen we ons überhaupt globaliseringsprocessen voorstellen zonder territoriale expansie?

Dit zijn ongetwijfeld heikele vragen, maar met de inzichten waarover we vandaag beschikken, kunnen we reeds een begin van een antwoord verzinnen. Aan de universiteit van Basel vindt in september 2019 een belangrijke conferentie plaats met als thema: *Comparing colonialism: beyond modern exceptionalism*. In de aanloop naar deze conferentie hebben de organisatoren al enkele cruciale vragen geformuleerd: 'Mondt elke vorm van territoriale expansie onvermijdelijk uit in politieke onderwerping van een gebied?' Of ook: 'Hangt racisme onlosmakelijk samen met koloniale expansie?'

Ten derde moeten we ook uitzoomen uit *al te schematische, binaire denkkaders*, zowel in onze beoordeling van het verleden als van het heden. Ons koloniale verhaal deugde niet omdat het de Europeanen opvoerde als de bringers van beschaving, en de Afrikanen als diegenen die dankbaar mochten zijn voor zoveel Europese generositeit. Dat was, vanzelfsprekend, een onnozele voorstelling van zaken. Maar om van de weeromstuit de rollen simpelweg om te draaien en de Afrikanen louter af te schilderen als slachtoffers en de Europeanen louter als daders volstaat even-

min. Dan hebben we nog steeds te maken met een zwart-witverhaal, een verhaal dat bovendien de actieve rol van Afrikanen in hun geschiedenis miskent en hen reduceert tot passieve slachtoffers.

Zolang we het zwart-witdenken uit ons koloniaal verleden niet afzweren, zullen we op een gebrekkige manier naar dat verleden blijven kijken. We zouden dit eeuwenoude begrippenpaar moeten loslaten en ons niet langer vastklampen aan zulke raciale veralgemeningen om een veel universalistischer kijk te omarmen. Het helpt niemand vooruit als we het ene kamp als intrinsiek 'kwaad' blijven bestempelen, en het andere als intrinsiek 'goed'. Het gaat niet om kampen, maar om machtsverhoudingen. Bovendien beledig je samenlevingen als je hen als integraal 'nobel' of integraal 'barbaars' catalogeert.

Als we vasthouden aan een dergelijk discours, dan wordt de unieke positie van het Westen in de geschiedenis nog steeds niet ter discussie gesteld. Dan wordt het Westen weliswaar niet langer gezien als de bron van de beschaving, maar wel als de voorbode van 'al het kwade'. Als we werkelijk van plan zijn om eurocentrische opvattingen achter ons te laten, dan moeten we de binaire koloniale denkschema's overstijgen en een veel rijker referentiekader ontwikkelen.

Maar deze binaire denkschema's kleuren ook onze denkbeelden over het heden. Vandaag lijkt de gedachte opgang te maken dat alleen Afrikanen over Afrika kunnen schrijven, en alleen Europeanen over Europa. Zoals alleen Afro-Amerikanen zich over de Afro-Amerikaanse geschiedenis zouden kunnen uitlaten, en – in een volstrekt andere context – alleen transgenders in de film de rol van transgenders zouden mogen spelen. Ik deel deze visie absoluut niet: iedereen moet worden aangemoedigd om in de huid van iemand anders te kruipen. En iedereen

heeft het recht om te schrijven over iemand anders. Ik beschouw dat niet alleen als een recht, maar als een daad van wereldburgerschap: je zo goed mogelijk verplaatsen in een andere persoon en je andermans perspectief proberen eigen te maken.

Laten we dus ophouden te geloven dat Europa zo bijzonder is dat alleen Europeanen erover kunnen schrijven. Of dat onze identiteit zo apart is dat alleen wij het recht hebben om die (artistiek) gestalte te geven.

Ik vind het ongelooflijk om vast te stellen dat het ontologisch essentialisme, dat we in de jaren 1990 met succes hebben bekampt, thans opnieuw opduikt in de koloniale geschiedschrijving via de achterdeur van geradicaliseerde identiteitspolitiek. Sommige activistische wetenschappers kiezen nu zelfs voor wat zij als 'strategisch essentialisme' bestempelen: 'Vanzelfsprekend beseffen we dat *de* Afro-Amerikaanse invalshoek niet bestaat, dat *de* transgenderervaring een fabeltje is, of dat *de* Romagemeenschap een divers karakter heeft, maar toch doen we alsof er wel sprake is van pure identiteiten of culturen, omdat het onze strijd vandaag vooruithelpt.'

Zulke vormen van essentialistisch denken zijn gevaarlijk: we verlaten dan immers het vasteland van gedeelde menselijke ervaring om het in te ruilen voor een archipel van aparte, gekneusde identiteiten waar slachtofferschap zo onpeilbaar is dat geen enkele buitenstaander er nog iets over mag zeggen. Het is zelfs niet meer geoorloofd om die gevoeligheden te proberen te begrijpen. Elk lijden zijn eigen eiland: willen we daarnaartoe?

Waar is onze gemeenschappelijke menselijkheid in dit verhaal? Hebben we dan geen empathisch vermogen meer? Is er nog ruimte voor dialoog en uitwisseling van ervaringen? Ik geloof heel sterk dat we allemaal het laatste essay van de Zuid-Afrikaanse auteur Mark Mathabane moeten lezen: *The Lessons*

of Ubuntu: How an African Philosophy Can Inspire Racial Healing in America. Hij toont aan dat wederzijds wantrouwen en monolithisch denken als obstakels zijn gaan fungeren bij het wegwerken van raciale spanningen, en hij houdt een fors pleidooi voor empathie, nieuwsgierigheid, verbondenheid en niet-gewelddadige oplossingen.

We zijn niet gedoemd om in een gepolariseerde wereld te leven. Maar als we de waarden van het universalisme en het humanisme offeren op het altaar van onpeilbaar en onvervreemdbaar slachtofferschap, dan verliest de geschiedenis zijn verklarende, begrijpende en invoelende kracht. Dit lijkt mij geen goede zaak.

Uitzoomen dus, ons gezichtsveld verruimen. En daarmee bedoelde ik: we moeten breder kijken (in geografisch opzicht), verder teruggaan in de tijd (in chronologisch opzicht) en nauwkeuriger zijn (in analytisch opzicht) om een beter begrip te ontwikkelen van het fenomeen 'kolonialisme'. Maar we zijn er nog niet.

Ten slotte vergt het proces van uitzoomen *nog een halve stap*. Een halve stap omdat die eerder te maken heeft met toon dan met inhoud. Ik denk dat we moeten proberen uit te zoomen van de woede die onze polemieken momenteel beheerst. Schrijven over het koloniaal verleden is vandaag een tumultueuze bezigheid geworden. We zijn woedend op de kolonisatoren, woedend op onze collega's, zelfs woedend op zij die weigeren woedend te zijn. Het lijken wel lafaards. We strooien met termen zoals 'ideologisch gemotiveerd', 'neokoloniaal' en 'racistisch', zonder te beseffen dat we ons bezondigen aan verbaal geweld. We uiten onze afschuw over afwijkende opvattingen en wantrouwen hen die ermee voor de dag komen. Met hen willen we zelfs niet meer praten.

Ooit maakte de geschiedenis ons *sadder but wiser*. Vandaag lijkt zij ons veeleer *madder and wilder* te maken. Zo hoeft het niet te zijn.

In vergelijking met de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog – ook niet bepaald een rustig terrein van de geschiedwetenschap – is de toonzetting van het debat over het koloniale verleden opmerkelijk emotioneel. Vanzelfsprekend is er het onrecht dat nog altijd niet ongedaan is gemaakt en besef ik welke stemmen in het verleden het zwijgen werden opgelegd. We kunnen niet blind zijn voor vele vormen van geweld en de felle gevoelens die ze opwekken. Maar vormt een agressieve reactie ons enige antwoord? Wijst een serene toon automatisch op zelfcensuur of zelfs verraad? Ik meen van niet.

Vorig jaar verbleef ik de hele tijd in Berlijn. En, zoals zoveel andere bezoekers, raakte ik diep onder de indruk van de manier waarop deze stad omgaat met haar afschuwelijk verleden. En dan heb ik het niet zozeer over de alomtegenwoordigheid van de merktekens uit het verleden, de musea, de gebouwen en de monumenten die herinneren aan het Derde Rijk, maar vooral over de sobere en heldere manier waarop de noodzakelijke herinnering aan dat foute verleden levendig wordt gehouden. Zoveel sereniteit, zoveel wijsheid. Niet als een vorm van stilte, maar als blijk van morele rijpheid en moedige nuance. Daar kunnen we nog wat van leren. Vanzelfsprekend, zoveel sereniteit creëer je niet op één dag. Ze was er ook niet kort na de oorlog. En het heeft tientallen jaren gekost om ze te vinden. Maar de wil om daar te geraken was op zijn minst aanwezig. Nu de oorlog voorbij was, moest de vrede bevochten worden.

Ik geloof absoluut niet dat de woede over het koloniale verleden en de blijvende impact daarvan onder de mat moet worden geveegd. Er is geen nood aan verdringing. Mahatma

Gandhi opperde ooit terecht: 'Woede is goed. Het is een energie die ons dwingt te bepalen wat goed en kwaad is.' Die inspanning vergt wel moed en de bereidheid om vooruit te geraken. Eerder dan ons te laten voorstaan op de dapperheid van onze strijd, moeten we kijken naar de vrede die we mee helpen vormgeven. Ik denk dat we het ideaal van Malcolm X – radicale gelijkheid – sneller zullen bereiken indien we de methode van principiële geweldloosheid van Martin Luther King kiezen.

Willen we leven in een geglobaliseerde wereld, dan moeten we bereid zijn om eerlijk en oprecht met ons verleden om te gaan. Dat veronderstelt ook dat we waar mogelijk bruggen moeten bouwen of herstellen in plaats van ze op te blazen of te verbranden.

Het Europees Museum van het Kolonialisme bestaat nog niet. Niet in Kikwit, nergens. Maar als het er komt, dan twijfel ik er niet aan dat het niet alleen zal focussen op de individuele moederlanden in Europa. De westerse kolonisatie zal er een plaats krijgen in de wereldgeschiedenis. Voor zwart-witdenken zal er veel minder plaats zijn. En zulk museum zal zijn inspiratie putten uit de universalistische Ubuntu-filosofie en niet uit het agressieve essentialisme. 'Een persoon is een persoon dankzij andere personen', zoals de historicus Michael Onyebuchi Eze heeft geschreven. Zo'n museum maakt je *wiser*, maar niet noodzakelijk *sadder*.

Dit is de tekst van een lezing die ik in september 2018 uitsprak bij het symposium *Sharing Past and Future: Strengthening African-European Connections*, georganiseerd door het AfricaMuseum en het Egmontinstituut. Jan Vermeersch vertaalde mijn Engelse tekst naar het Nederlands, die vertaling zette ik achteraf naar mijn hand. Ik dank dr. Ellen Ndeshi Namhila voor haar feedback op mijn tekst.